

KODÁLY ZOLTÁN, A TUDÓS ZENESZERZŐ

A magyar zenei historiográfiában a kodályi életmű egysége mára toposszá vált.¹ Ennek az egységes életműnek jellegzetes vonása, hogy Kodály Zoltán nemcsak zeneszerzőként, hanem népzene kutatóként és zenepedagógusként is jelentékeny életművet hozott létre, s a pálya e hármas főága közös gyökérre vezethető vissza. Mint Eősze László fogalmazott: „Kodály egész munkásságának legfőbb jellemvonása az az egység, amelyben összeolvad a tudós logikus gondolkodása és precizitása, a művész intuíciója és fantáziája, valamint az ember szenvedélyes igazságkeresése.”² Ez a sajátos összeolvadás a tudós zeneszerző Kodály diákéveinek sokrétűségéből ered: a Zeneakadémián és az Eötvös Collegiumban magát párhuzamosan képző ifjú egyszerre válik muzsikussá és bölcsésszé.³ Tudós és művész perszonaluniója ebből a nézőpontból ideálként is felfogható, mivel Kodály esetében – Eősze László koncepciója értelmében – „a tudományos felfedezést nem egy esetben az alkotó fantázia, a művészi intuíció segítette.”⁴ Ugyanezt fogalmazza újra Szalay Olga is Kodályról, a népzene kutatóról szóló értekezésében: „Kodály tudományos eredményei, nagy horderejű felfedezései [...] nem kis mértékben köszönhetők művészi fantáziájának, erős intuitív képességének.”⁵

Kétségtelen, hogy Kodály maga is felhívta a figyelmet a tudós és a művész személyiségének rokon jellemvonásaira („A tudós annál különb, minél több van benne a művészből és viszont. Intuíció és fantázia nélkül a tudós legfeljebb téglahordója lehet tudományának. Művész pedig szoros belső rend, szerkesztő logika nélkül megreked a művészet peremén”⁶), illetve utalt a tudomány és a művészet közös forrására („Tudomány és művészet gyökere egy. Mindegyik a világot tükrözi, a maga módján. Alapfeltétele: éles megfigyelő-képesség, pontos visszaadása és magasabb szintézisbe emelése a megfigyelt életnek”⁷). Ennek ellenére nyilatkozataiban többször is elhatárolódott a művész- és tudóslét párhuzamosságának heurisztikus-affirmatív értékelésétől: „az igazi fejlődés az lesz majd

¹ Eősze László: „A kodályi életmű egysége”. In: Uő.: *Örökségünk Kodály. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Osiris, 2000. 165–174.

² Eősze László: *Kodály Zoltán. A múlt magyar tudósai*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1971. 76–77.

³ Mint Vargyas Lajos fogalmazott: „Kodály szerencsésen egyesítette magában a zenészt és a bölcsész tudóst.” Vargyas Lajos: „Kodály, a tudós”. In: Bónis Ferenc (szerk.): *Kodály Zoltán és Szabolcsi Bence emlékezete. Magyar zenetörténeti tanulmányok*. Kecskemét: Kodály Intézet, 1992. 16–21. 16.

⁴ Eősze, Kodály, i.m., 158–159.

⁵ Szalay Olga: *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye*. Budapest: Akadémiai kiadó, 2004. 10.

⁶ Kodály Zoltán: „Megnyitó az 1948. évi ünnepélyes közgyűlésen”. Közr.: Bónis Ferenc. In: *Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. II.* Budapest: Zeneműkiadó, 1974. 321–322.

⁷ Szalay, i.m., 29.

– fogalmazott 1951-ben, *Magyar táncok 1729-ből* című előadása utolsó bekezdésében –, ha a tudósok olyan jól végzik a maguk dolgát, hogy a művészek csak művészek lehetnek, s nem kénytelenek egyúttal tudósok is lenni.”⁸ Kodály megfogalmazása egyértelművé teszi, hogy tudományos pályáját a kényszer szülte, nem pedig egy, a művészi elhivatottsággal egyenrangú és egyívású tudósi elhivatottság.

A tudományos életút kényszerű vállalását mégsem csupán a magyar zenetudomány századfordulós kezdetlegessége motiválta. Bár Szalay Olga úgy véli, hogy Kodályt „szinte minden kortársa csak már mint kiforrott egyéniséget ismerte meg, aki pontosan tisztában volt céljaival, és aki már első publikációitól kezdve lenyűgöző magabiztossággal fejtette ki álláspontját”,⁹ valójában a pályakezdés éppúgy, mint annak kibontakozása, sok bizonytalanságot, véletlenszerűséget, a kor politikai-történelmi adottságaitól való függést dokumentál. Áttekintve a tudományos életművet, inkább adhatunk igazat Szabolcsi Bencének, aki az *Úton Kodályhoz* zárófejezetében (*Kodály és a hegyek*, 1972) Kodály „szellemében oly teljes” életművét „példázatok”, „kezdetek”, „felfedezőutak” és „zászlóbontások” tragikus sorozatának tartja.¹⁰ Kodály tudományos produktivitásának kiegyensúlyozatlanságát – mint látni fogjuk – egyszerre vezethetjük vissza a mindig aktuálisan elvégzendő feladatok kényszerítő erejére, a feltáratlan területek sokaságára, valamint a zeneszerző–népzene kutató személyiségére.

Maga a tudományos életmű sem tekinthető éppenséggel nagynak.¹¹ Bár Kodály írásait három kötetben adta közre Bónis Ferenc,¹² ezen írások jelentős hányada tudományos népszerűsítő mű, nyilatkozat, interjú, emlékezés vagy éppen zenekritika. Kétségtelen, hogy nagyobb részük a tudományos kutatás melléktermékének tekinthető, különösképpen a magyar népzene ismertető és propagáló, Kodály követőinek körében meglehetősen nagy hatást kiváltó írások azok.¹³ De például a Bartókról szóló elemzések¹⁴ a Bartók-kutatás irányait, mai Bartók-képünket is jelentős mértékben befolyásolják, míg az I. világháború utáni gazdasági válságban, kereset-kiegészítésként írott zenekritikák a korszak budapesti zeneéletének kivételes színvonalú és kanonizációs igénnyel fellépő értékelését nyújtják.¹⁵

⁸ Kodály Zoltán: „Magyar táncok 1729-ből”. *Visszatekintés*/2: i.m., 281.

⁹ Szalay, i.m., 22.

¹⁰ Szabolcsi Bence: „Úton Kodályhoz.” In: Uő.: *Kodályról és Bartókról*. Közr.: Bónis Ferenc. Budapest: Zeneműkiadó, 1987. 399–409. 372.

¹¹ Szalay Olga úgy fogalmaz, hogy „Kodály tudományos életműve, pályájának mintegy hatvan éve idején megjelent írásait alapul véve – kompozíciós életművéhez hasonlóan – terjedelmében nem túl nagy”. Szalay, i.m., 27.

¹² Kodály Zoltán: *Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. I-II*. Közr.: Bónis Ferenc. Budapest: Zeneműkiadó, 1974. Kodály Zoltán: *Visszatekintés. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok. III*. Közr.: Bónis Ferenc. Budapest: Zeneműkiadó, 1989.

¹³ Írásaikban Kodály tanítványai rendre parafrázálták mesterük legfontosabb gondolatait. Ehhez lásd tanulmányomat: „»Nem Kodály-iskola, de magyar!« Gondolatok a Kodály-iskola kialakulásáról”. *Holmi* XVI/9 (2002. szeptember): 1175–1191.

¹⁴ Ezek közül a legfontosabbak: „A folklorista Bartók”. *Visszatekintés*/2: i.m., 450–454., illetve „Szentirmaytól Bartókig”. *Visszatekintés*/2: i.m., 464–468.

¹⁵ Kodály zenekritikái a *Visszatekintés* II. kötetének V. fejezetében olvashatók (Budapest zenei életéről): *Visszatekintés*/2: i.m., 337–373.

Kodály első, szigorúan tudományosnak tekinthető publikációi (1905 és 1916 között) dallamközreadások, amelyek szinte alig tartalmaznak magyarázó-értelmező szakaszokat. Doktori disszertációja (*A magyar népdal strófaszerkezete*, 1906) – ezen első kutatói korszak egyetlen, tanulmány jellegű írása – azonban igen kevésbé előlegezi a későbbi Kodály-féle népdalkutatás irányait. Erőteljesen érezhető rajta a pályakezdő tudós alapos tájékozódása a kor ritmuselméleteiben,¹⁶ valamint a korszak hazai zene-tudományának ritmus-orientáltsága,¹⁷ ami, talán éppen Kodály értekezésének példája nyomán, később Bartók kutatásainak is alapjává lesz.¹⁸ A későbbiekben Kodály a népdalok ritmikai alapú osztályozása helyett inkább a népdal etimológiai, azaz történeti megközelítését preferálta.¹⁹ Ebben az írásában azonban a dallamszerkezet és a történetiség kérdései még alig foglalkoztatják. Az értekezés hipotetikus jellegét fokozza, hogy Kodály sok esetben még önmaga számára sem tisztázta, mit tekint népdalnak.²⁰ Nem tagadható ugyanakkor, hogy már ebben a munkában is megjelenik az a később axiómává váló alapgondolat, miszerint a dallam a szöveg szülőanyja.²¹

Voltaképpen a dallam-közreadásokban szerzett tapasztalatokat és ideálokat összegzi *Az új egyetemes népdalgyűjtemény tervezete* (1913), amelyet Kodály és Bartók közösen nyújtott be a Kisfaludy Társasághoz, s amelyben a népdalok „szótárszerű”, azaz rokonsági kapcsolatokat felmutató, praktikus rendezését tűzik ki célul.²² E tervezetet, közel negyven évvel később, *A magyar népzene tára* sorozat fogja csak megvalósítani. A pályakezdő korszakot, amely elsősorban az anyaggyűjtés és anyagfeldolgozás időszaka, egy igen jelentős, felfedezésszámba menő tanulmánnyal zárja le Kodály: 1917-ben jelenik meg az *Ötfokú hangsor a magyar népzeneben*, amely tizenegy év megfigyeléseit összegezve, a pentatónia magyar népzeneben betöltött kivételes jelentőségét demonstrálja. Ellentétben a disszertációval, ez a tanulmány már a népdal teljes körű ismeretében íródott; a tízes évek második

¹⁶ Kodály többek között Rudolf Georg Hermann Westphal, Hugo Riemann, Otto Tiersch munkáira hivatkozik.

¹⁷ Ábrányi Kornél: *A magyar dal és zene sajátosságai nyelvi, zöngidomi, harmoniai s műformai szempontból*. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1877. Uő.: *A magyar zene sajátosságai. Magán- és oktatási célra*. Budapest: Rózsavölgyi, 1893. Hofecker Imre: *A magyar zene költészettana*. Budapest: A szerző kiadása, é.n., Molnár Géza: *A magyar zene elmélete*. Budapest: Pesti könyvnyomda, 1904.

¹⁸ Bartók Béla: *A magyar népdal* (1924). *Bartók Béla írásai V. Közr.*: Révész Dorrit. Budapest: Editio Musica, 1990.

¹⁹ Maga Kodály többször is használja az etimológia kifejezést a népzene kutatás módszertanával kapcsolatban. Legkorábban Bartók máramarosi gyűjtéséről szóló recenziójában: Kodály Zoltán: „A máramarosi román népzeneről”. *Visszatekintés/2*: i.m., A népzene etimológiai szótárának koncepcióját Kodály egykori Eötvös collegiumi tanára, Gombocz Zoltán ihlethette, aki Melich Jánossal közösen, 1914 és 1944 között a magyar nyelv etimológiai szótárát készítette elő. A doktori disszertáció két ponton mozdul ki a történeti kutatási irányába: egyrészt a szapphói strófa népzenei utóéletére, másrészt egyes dallamok és a runo melódiák kapcsolatára utal: Kodály Zoltán: „A magyar népdal strófaszerkezete”. *Visszatekintés/2*: i.m., 37.

²⁰ Egyik kottapéldájaként Kodály Szerdahelyi József népies műdalát, a Magasan repül a darut elemzi, i.m., 39. A folklorista Bartókról szóló tanulmányában részletesen ír arról, hogy Bartók 1904–1905 táján még meglehetősen hiányos ismeretekkel rendelkezett a népdalról. A doktori disszertáció népdal-értelmezésének fényében a Bartókkal kapcsolatos kritika akár önkritikaként is értelmezhető. Kodály Zoltán: „A folklorista Bartók”. *Visszatekintés/2*, 451.

²¹ Kodály, *A magyar népdal strófaszerkezete*, *Visszatekintés/2*: i.m., 23.

²² Kodály Zoltán: „Az új egyetemes népdalgyűjtemény tervezete”. *Visszatekintés/2*: i.m., 50.

felére – elsősorban a nagyszalontai, illetve a katonadal-gyűjtés során szerzett tapasztalatai nyomán²³ – Kodály már megbízható tudásra és repertoárismeretre tett szert ahhoz, hogy empirikus alapokon álló és módszertanilag minden tekintetben kidolgozott tanulmányt vessen papírra a magyar népzene legjellegzetesebb hangsoráról. A tanulmány megírását azonban több mint tízéves előkészület előzte meg: már Bartók 1907-es székelyföldi gyűjtéséből egyértelművé vált a pentatónia jelentősége,²⁴ ám a dolgozat megfogalmazásához szükségesnek bizonyult nagyobb számú bizonyító erejű adat begyűjtése és értelmezése. Hasonlóképpen késett a magyar siratók közreadása is, amit Kodály már 1920 körül tervezett; *A magyar népzene tára Siratók*-kötete azonban csak 1965-ben látott napvilágot.²⁵

Kodály egyébként is csak ritkán vállalkozott ismereteit, tudását összegző, tudományos jellegű tanulmányok megírására – még *A magyar népzene* összefoglalását is kezdeménynek tekintette, a kutatás aktuális állásának lenyomataként értékelte.²⁶ Ziegler Márta egy 1921. október 19-én, anyósának írott leveléből tudjuk, hogy Kodály számára bármely nagyobb szakmai projekt lezárása ekkor szinte elképzelhetetlennek tűnt, folyamatosan késett a munkáival, „mivel neki mindig új skrupulusai támadnak, mindig új szempontok jutnak eszébe, s ezért húzódik mindig minden munkája annyira el”.²⁷ Nyilvánvaló, hogy Ziegler Márta kritikájának háttérében férje, Bartók kimondatlan ingerültsége áll, amiért barátja – a problémákat-jelenségeket mindig teljes mélységükben átlátni akarása okán – képtelen lezárni közös munkájukat. Tudjuk, Kodály megrendelésre írott kompozícióit is csak nehezen tudta határidőre elkészíteni.²⁸ A folytonos késlekedés-halogatás háttérében minden valószínűség szerint pszichológiai okok állhattak, mégpedig Kodály tökéletesség-idioszinkráziája. Gondolkodásában a tökéletesség iránti vágy szorosan összekapcsolódott a klasszicitáseszmennyel és a világ ideális működése iránti vágyakozással.

A tökéletesség keresése tudományos tevékenységének több szintjén is tetten érhető. Példa rá a *Kelemen Kőmies-ballada* különleges, partitúraszerű leírása, amelyben az egyes dallamstrófák díszítései olyan részletességgel vannak a notációban rögzítve, hogy a közreadás a felnagyított pillanatfelvétel benyomását kelti.²⁹ Kodály népzenei lejegyzései tehát a hangzó tapasztalat aktuális formáját ragadják meg, mégis felismerhető bennük az adott dallam ideális képe.³⁰ Kodály ugyanis meggyőződéssel vallotta, hogy

²³ Szalay Olga – Bajcsay Márta: *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*. Budapest: Balassi, 2001. Szalay Olga – Eva Maria Hois: *Száz magyar katonadal. Bartók Béla és Kodály Zoltán kiadatlan gyűjteménye, 1918. Dokumentumok és történeti háttér*. Budapest: Balassi–MTA Zenetudományi Intézet, 2010.

²⁴ Kodály Zoltán: „Ötfokú hangsor a magyar népzeneben”. *Visszatekintés*/2: i.m., 65.

²⁵ Szalay, Kodály műhelye, i.m., 105. Kiss Lajos – Rajeczky Benjamin (közr.): *A magyar népzene tára V. Siratók*. Budapest: Zeneműkiadó, 1966.

²⁶ Kodály Zoltán: „A magyar népzene”. *Visszatekintés*/3: i.m., 292.

²⁷ ifj. Bartók Béla (szerk.): *Bartók Béla családi levelei*. Budapest: Zeneműkiadó, 1981. 325.

²⁸ Késve, illetve utolsó pillanatban készült el a *Háry János*, a *Concerto*, a *Szimfónia* partitúrája. Lásd Breuer János: *Kodály–kalauz*. Budapest: Zeneműkiadó, 1982.

²⁹ Kodály Zoltán: „Kelemen Kőmies balladája”. *Visszatekintés*/2: i.m., 76–78.

³⁰ Szalay, i.m., 84.

minden dallamnak létezik ideális formája. Ha nem talált rá példát, egy adott népdal szövegi és dallami variánsaiból ő maga hozta létre az ideális formát, azaz a „típusdallamot”.³¹ A típusdallam – a kodályi értelmezésben – klasszikusnak tekinthető alakzat, mégpedig „az ókor klasszikus szépségeszménye” értelmében, amely az ifjú Kodályt, mint Szabolcsi írta, „oly mélyen megragadja, hogy sohasem is fog többé elszakadni tőle”.³²

E típusdallamokra is a klasszikus tökéletesség teszi rá a hitelesség bélyegét – annak ellenére, hogy létrehozásukat tulajdonképpen hamisításként is értelmezhetjük. A dallamgyűjtés során Kodály a dallamokat több, egymás utáni előadásban csiszoltatta tökéletesre adatközlőivel: Bartókot erről a praxistról tájékoztató levele pontosan rögzíti a tudományos adatgyűjtés azon koprodukciós folyamatát, amely a klasszikus dallam, a leghitelesebb népdalforma megtalálásához vezet.³³ Kodályt népzene kutatóként, gyűjtési tapasztalataiból fakadóan intenzíven foglalkoztatta tehát a hitelesség kérdése, s hogy elképzelései szerint a hitelesség és az ideális alak milyen szorosan összefüggött egymással, az a gyűjtött népdalok „romlott” alakjainak radikális elutasításából érzékelhető.³⁴ A romlott alak tehát nem egy lehetséges, az ideállal egyenrangú variáns, nem a népdal valóságos, a maga csúfságában is „végleges” alakja, hanem csupán egy hitelességet nélkülöző adat. Az ötvenes években éppen e hitelességre támaszkodva támadta Kodály az Állami Népi Együttes műsorát is *Az Állami Népi Együttes romlott népdalt terjeszt* című polemikus írásában (1953).³⁵ Az ideállissá formált típusdallam e koncepció szerint egyértelműen a romlott alak fölött helyezkedik el a dallamok hierarchiájában.

Kodály hitelességgel kapcsolatos tudományos álláspontja azonban egyáltalán nem tekinthető konzisztensnek. A több írásában is a magyar nép és a keleti népek közötti dallamrokonságok ügyében hivatkozott mari gyűjtemények hitelességére – más szóval: szavahihetőségére – például nem kérdezett rá,³⁶ bár magyar kutatók helyszíni gyűjtéseit sürgette és ösztönözte.³⁷ S habár

³¹ Mint Szalay Olga írja: „A Kodály-művekben feldolgozott népdalok többsége valójában hiteles dallami és szövegi variánsaiból kompilált »típusdallam« amelyet a tudós stílusismerete hozott létre és a zeneszerző invenciója hagyott jóvá”. Szalay, i.m., 128.

³² Szabolcsi, Úton Kodályhoz, i.m., 375.

³³ Szalay, i.m., 46–47. Kodály egy Bartóknak szóló, 1907-es leveléről van szó: „egy beteges öregasszony maga tudta csak, s vagy 10-szeri éneklésre csiszolódott ki ez a formája”. Eöszé László: „Bartók és Kodály levelezése”. In: Uő.: *Örökségünk Kodály*. Budapest: Osiris, 2000. 227. Kodály ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a népdal megszólaltatásának minősége függ az egyéni művészi teljesítménytől is: „föltűnő zenei és szöveg-memória, tiszta, biztos ének rendesen együtt jár. Kiváló tehetségű egyének a népköltészet letéteményesei, nem az egész nép. A többi csak tőlük tanul. Ezeknek a kiváló] egyéneknek kikutatása a fő feladat”. A jegyzetet idézi Szalay, i.m., 76. A jegyzetben megfogalmazott gondolatokat később, *Népzene és műzene* című tanulmányában használta fel: Kodály Zoltán: „Népzene és műzene”. *Visszatekintés*/2: 264.

³⁴ A hitelesség kérdéséről tanulmányt is tervezett írni: Szalay, i.m., 88.

³⁵ Kodály Zoltán: „Az Állami Népi Együttes romlott népdalt terjeszt”. *Visszatekintés*/1: i.m., 266–267.

³⁶ Kodály Zoltán: „Sajátságos dallamszerkezet a cseremiszi népzeneben”. *Visszatekintés*/2: i.m., 145–154. Kodály Zoltán: „Magyar népzene”. *Visszatekintés*/3: i.m., 304–321. Kodály feltűnő módon nem vette figyelembe a dallam-összehasonlításoknál a karakter, a tempó és az előadásmód kérdéseit, csupán a dallamvonal azonosságaira összpontosított.

³⁷ Szalay, i.m. 202.

hangsúlyozta, hogy egy-egy dallam széleskörű elterjedése, variánsainak léte bizonyítja elsődlegesen azok hitelességét,³⁸ feltűnően sokat foglalkozott kuriózum jellegű dallamokkal. Közülük többet (*Magos kösziklának, Jaj de szerencsétlen időre jutottam, Ifjúságom csulamadár*) fel is dolgozott műveiben,³⁹ annak ellenére, hogy ezekből csak egy-két példát tudott gyűjteni. A mára országosan elterjedt, a balladákat kísérő, de minden tekintetben ideális alakúnak mondható *Elmenyek, elmenyek* szövegkezdetű népdalból például csak egy feljegyzés maradt fenn Kodály kézírásában, s ezen a gyűjtő nem tünteti fel az énekes nevét sem – a valóban klasszikus szépségűnek tekinthető, architektonikus felépítésű dallamot tehát akár Kodály is írhatta.⁴⁰

E hipotézist alátámasztani látszik a tény, hogy a zenetudósi és zeneszerzői életmű Kodály életpályája egy pontján szorosan egybefonódott, kutatói tapasztalatai megtermékenyítették zeneszerzői életművét. A *Három ének* számos archaizáló allúziója vagy a *Psalmus Hungaricus* rondótémája Kodály régi magyar zenetörténeti tájékozódásának nyomait viseli magán. A nagyszalontai gyűjtés során szerzett élményanyagból hozta létre Kodály új, gyermekkari oeuvre-jét, és a *Magyar népzene* sorozatban – akárcsak a *Háry János*ban vagy a *Székely fonóban* – 1919 előtti zenei gyűjtéseinek és az akkor megismert parasztnak, tragikus emberi sorsoknak állított emléket. A harmincas évektől ugyanakkor már az írások reflektálnak a zeneszerzői életműre. A magyar népzeneről szóló, a Szabolcsi-féle Zenei Lexikon számára készült szócikkében Kodály a *Marosszéki táncok* főtemáját hozza példának arra, miként farag hangszeres dallamot a gyergyóremetei hegedűs a *Lányok ülnek a toronyba* szövegkezdetű népdalból.⁴¹ A magyar népzeneről írott nagy tanulmányában is hivatkozik a *Marosszéki táncokra*.⁴²

Másutt burkoltabban jelenik meg az önreferencia, és Bartók alakjával párhuzamba állítva merül fel: 1943-ban, *Magyar Zenei Folklore 110 év előtt* című tanulmányában két 19. századi magyar népzene-kutató alakját mutatja be Kodály, s jellemzésük szinte pontosan megfelel az ő és Bartók tudományos személyiségének. Míg Udvardy János – Bartók alteregója – „inkább tudós”, aki „a reformkor lázában égve, boldoggá akarna tenni minden embert”, addig Mindszenty Dániel – Kodály megfelelője – „inkább művész típus”, aki „tovább lát, el tudja képzelni, hogyan hat a népzene egész zeneirodalmunk jövődjé fejlődésére”.⁴³ Bartók életművének jellegzetes akkordtípusaként írja le a mollban felemelt IV. fok alkalmazását Kodály a *Szentirmaytól Bartókig*⁴⁴

³⁸ „Általában csak akkor hiteles egy dallam, ha két külön helyről van rá adat. De ha csak egyetlen ember tud valamit, azért hitelesnek tekinthetjük, ha később, és hosszabb idő múlva pontosan úgy tudja.” Vargyas Lajos (közr.): *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers. Kodály Zoltán hátrahagyott írásai 2.* Budapest: Szépirodalmi, 1993. 259.

³⁹ Szalay, i.m., 138–168.

⁴⁰ Kodály később több olyan négysoros dallamot is írt – pedagógiai célból, többnyire Weöres Sándor verseire – amelyek minden tekintetben felidéztek a népdalok jellegzetességeit. Lásd: Kodály Zoltán: *Kis emberek dalai*. Budapest: Zeneműkiadó, 1962.

⁴¹ Kodály Zoltán: „Magyar népzene”. *Visszatekintés/2:* i.m., 144.

⁴² Kodály Zoltán: „Magyar népzene (1937)”, i.m., 367–368.

⁴³ Kodály Zoltán: „Magyar zenei folklore 110 év előtt. Mindszenty Dániel és Udvardy János”. *Visszatekintés/2:* i.m., 177–178.

⁴⁴ Kodály Zoltán: „Szentirmaytól Bartókig”, i.m., 465.

analízisében, s a fájdalmak, a lankadság, a görnyedt öregség kifejezésének eszközeként jellemzi, holott ez az akkordtípus – hasonló tartalmi funkcióban – elsősorban az *Öregek* partitúrájában játszik meghatározó szerepet, az idős ember lankadságának, nehézkes mozgásának kifejezésére szolgál.

Bartók és önmaga definiálásának, a kettejük közti különbség hangsúlyozásának alapvetően a barátság fokozatos lazulása, majd – Bartók Amerikába távozásával – felmondása lehetett az oka. Szalay Olga utal arra, hogy megegyezésen alapuló együttműködésük már 1934-től is csak látszólagosnak tekinthető.⁴⁵ Kodály 1940-ben vitatta, mert következetlennek tartotta a Bartók által a Magyar Tudományos Akadémián kialakított népzenei rendet.⁴⁶ A népzenei rendszerezésen túl azonban már a húszas évek második felétől, de különösképpen a harmincas évektől alapvetően eltávolodott egymástól a világról és Magyarországról, Magyarország jövőjéről alkotott véleményük. A Trianon-trauma és a csonka Magyarország létrejötte pályájukat, eszményeiket és értékrendjüket fokozatosan elidegenítette egymástól.

Az 1918 és 1921 közötti időszak elsődlegesen éppen ebből a szempontból hozott fordulatot Kodály tudományos pályáján. 1923-ban még Bartókkal közösen adják ki az *Erdélyi magyarság* című kötetet, tudatosan annak a peremvidéki területnek a népdalait, amelyet a trianoni békeszerződés elszakított az ország centrumától. Kodály azonban már 1919-ben megírta *A székely népdalról* című ismeretterjesztő munkát,⁴⁷ és ebbe a vonulatba tartozik a *Mit akarok a régi székely dalokkal?* (1927) című nyilatkozata is.⁴⁸ Mi több, a trianoni békeszerződés után vált általánossá az a megállapítása, miszerint „Valamikor a székely dal volt a magyar dal.”⁴⁹ Ebből a megfogalmazásból egyértelműen kiviláglik, hogy a később a *Székely fonót* megkomponáló Kodály számára az elszakított területeken maradt székelység a magyarság ősi magját reprezentálja. Tudományos érdeklődése éppen ezért ettől a pillanattól kezdve erre az ősi magra irányul.

A székelység központi szerepének hangsúlyozása szorosan összefügg azzal az égető egzisztenciális kérdéssel is, amely a békeszerződést követően a magyar értelmiséget a leginkább foglalkoztatta, tudniillik az, hogy a megváltozott földrajzi-kulturális-politikai kontextusban – a Szekfű Gyula szerkesztette, korszakos jelentőségű tanulmánykötet címét kölcsönvéve – „mi a magyar?”⁵⁰ Kodály számára a magyarság újradefiniálása 1920-at követően centrális feladattá vált. Bár óvakodott a nyílt politizálástól, levelei,

⁴⁵ Szalay, i.m., 259.

⁴⁶ Szalay, i.m. 273.

⁴⁷ Kodály Zoltán: „A székely népdalról”. *Visszatekintés/1*: i.m., 18–19.

⁴⁸ Kodály Zoltán: „Mit akarok a régi székely dalokkal?” *Visszatekintés/1*: i.m. 29–30.

⁴⁹ I.m., 29.

⁵⁰ Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1939. E kötet számára írta Kodály *Magyarság a zenében* című tanulmányát (379–418.). A kötet szerzői közé tartozott még Szekfűn és Kodályon kívül többek közt Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Keresztury Dezső és Gerevich Tibor.

írásai és művei, amelyeket az I. világháború kitörésétől kezdve kezéből kiadott, nem kerülhették el a közvetett politizálás aktusát. A világháborús katonadal-gyűjtések idején írott egyik levele egyértelművé teszi, hogy Kodály osztotta a korszak meggyőződését a magyarság kiemelt, az osztrákokkal egyenrangú, a kisebbségekhez képest felsőbbrendű pozícióját illetően az Osztrák–Magyar Monarchiában: „Egy a bécsi központba kiküldött magyar szakértő csak mint egyik »néptörzs« képviselője szerepelne a többi között. Magyarország megfelelő képviselője csak egy bécsivel egyenrangú szervezet lehet.”⁵¹

A trianoni békeszerződést követően e felsőbbrendűség-tudat intézményi háttere, s vele maga a meggyőződés továbbt, alkalmazkodni kellett hát az új Magyarország keretei adta új önazonossághoz. Kodály figyelme ezért a nemzet lelki egysége felé fordult,⁵² illetve – műveivel és a népzene kutatást, valamint a zenepedagógiát motiváló tevékenységével – a „nemzet zenei egységének” létrehozására összpontosított.⁵³ „Mikor egy ledöntött nemzet – írta – újjá akarja magát építeni, szüksége van, inkább mint valaha, a hagyomány minden kis porszemecskéjére. Hogy tudja, mi vagyok, honnan jöttem?”⁵⁴ Máshol így fogalmaz: „Mi a hagyom[ány]? Mindaz, ami a nemzeti lét azonosságának és folytonosságának biztosítója.”⁵⁵

Egyértelmű, hogy 1918 után Kodály tudományos pályája ennek az azonosságnak és folytonosságnak bizonyítását szolgálta. Jellemző módon 1920-at követően az országhatáron belüli népdalgyűjtéseinek legfőbb célja épp az volt, hogy a korábban a területi periférián, azaz a nyelvhatáron gyűjtött dallamokat felkutassa az új Magyarország területén is, ezzel is bizonyítva a magyarság mint nemzet egységét.⁵⁶ A magyarság egységének bizonyítója a kvintváltó magyar népdalok és az uráli finnugor népek dalainak egyértelmű rokonsága is. E rokonságra, a kvintváltás ősiségére és évezredes erejére a *Sajátságos dallamszerkezet a cseremiszi népzeneben* (1934) című tanulmányában mutatott rá először szisztematikus formában.⁵⁷

⁵¹ Szalay, i.m. 65. Lásd ehhez még Gyáni Gábor tanulmányát: „Nacionalizmus és a történetírói diskurzus”. In: Uő.: *Posztmodern kánon*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003. 60–80. Mindazonáltal lehetséges, hogy Kodály azért utalt a magyarok osztrákokkal való egyenrangúságra, mert a hivatalos levélben a hivatalos állásponttal kívánt érvelni.

⁵² Kodály Zoltán: „Magyarság a zenében”. *Visszatekintés/2*: i.m., 247.

⁵³ Kodály Zoltán: „A magyar népdal nemzeti erejéről”. *Visszatekintés/3*: i.m., 33.

⁵⁴ Kodály Zoltán: „Magyar zenekedvelők, emlékek és arcképek. Előszó Ambrózy Ágoston könyvéhez”. *Visszatekintés/1*: i.m., 59.

⁵⁵ Vargyas, i.m., 182.

⁵⁶ Világosan megmutatkozik ez például a *Háry János* népdalaiban: Kodály szinte kizárólag olyan népdalokat választ, amelyek a határon túli területeken éppúgy megtalálhatók, mint az új határokon belül. Bereczky János et al.: *Kodály Zoltán népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984. 43–67.

⁵⁷ A tanulmány címe közvetlenül utal Bartóknak a magyar népdalról szóló könyvének egy megfogalmazására. Szalay, i.m., 200., ill. 201. oldal, 376. lábjegyzet.

Így vált a korábban avantgárd Kodály egész életművének középponti fogalmává a hagyomány is, s vele egyidejűleg a magyar zenetörténeti múlt feltárásának és feldolgozásának terve. Szabolcsi ezt a fordulatot a történetiséggel kötött „szövetség”-ként jellemezte,⁵⁸ s szembeállítván Bartók zenéjének természetközelségével, úgy látta, Kodály műveiben „a történelem szólal meg”.⁵⁹ 1920-at követően a történelem a zeneművekben és a zenetudományi írásokban egyaránt tért hódított. A *Psalmus Hungaricus*, a *Háry János*, a *Marosszéki* és a *Galántai táncok*, vagy éppen a *Budavári Te Deum*, a *Páva-variációk* és a *Concerto* történelmi tablói ugyanazokra a történeti és népzene tudományi forrásokra reflektálnak, mint amelyeket Kodály, a tudós elemzéseinek körébe von.

A népzene kutatás határterületeken, azaz a történeti anyagon történő vizsgálódásainak megkerülhetetlenségére Kodály már 1915-ben, a *Három koldusének forrása* című írásában felhívta kortársai figyelmét, mondván, a szavahihető népzenei közreadások és analízisek elkészítéséhez alapvetően szükséges a világi és egyházi ponyva ismerete.⁶⁰ Már ebben az írásában érzékelhetővé válik, hogy tudományos írásai többnyire módszertani példázatok. Még inkább ezt a benyomást hagyja maga után az öt évvel későbbi *Árgirus nótája*, amely, a látszat ellenére, elsősorban nem a népi tizenkettes irodalomtörténeti jelentőségét kívánja vizsgálni, hanem azt bizonyítja, hogy a népdal, illetve előadásmódjának ismerete elengedhetetlen a régi magyar irodalmi művek értelmezéséhez.⁶¹ Ám nemcsak az irodalom-, hanem a zenetudománynak is kiindulópontja kell hogy legyen a zenefolklorisztika. *Néprajz és zenetörténet* című programadó tanulmányában már egyenesen úgy fogalmaz, hogy „A magyar zenetörténeti munka előfeltétele és legfontosabb segéd tudománya a zenei néprajz.”⁶²

A példázat jelleg abból fakad, hogy Kodály a tízes évek végére felismerte: a feltárandó és értelmezést igénylő kutatási anyag mennyisége olyan nagy, hogy azt egy – vagy Bartókkal közösen két – tudós nem tudja feldolgozni, a magyar népzene teljes története egyszemélyes vállalkozásként nem megírható. Célravezetőbbnek tűnt tehát néhány felfedezésszámba menő tanulmány keretében példát adni a kutatás módszertanához, és a további kutatások számára új utakat nyitni. Az *Árgirus nótája* a zenetörténet és a népzene kutatás összekapcsolásának szükségességét hirdeti, a *Nagyszalontai gyűjtés* (1924) a falumonográfiák létrehozásának aktualitására hívja fel a figyelmet, míg a *Sajátságos dallamszerkezet a cseremisz népzeneiben* a rokonnépi kutatások jelentőségét hangsúlyozza. Tulajdonképpen a harmincas évek második felében keletkezett nagy, de nem tudományos, hanem népszerűsítő- ismeretterjesztő funkciójú Kodály-előadások és -tanulmányok is, mint a *Magyarság a zenében* (1939), a *Mi a magyar a zenében?* (1939), illetve a *Népzene és műzene* (1941), csakúgy, mint a magyar népzeneről szóló nagy tanulmány (*Magyar népzene*, 1937), az aktuális helyzet felmérése és a programadás szándékával születettek.

⁵⁸ Szabolcsi Bence: „A történeti tudatra nevelő Kodály Zoltán”. Szabolcsi Bence: *Bartókról és Kodályról*, i.m., 329–335.

⁵⁹ I.m., 331.

⁶⁰ Kodály Zoltán: „Három koldusének forrása”. *Visszatekintés/2*: i.m., 57–59.

⁶¹ Kodály Zoltán: „Árgirus nótája”. *Visszatekintés/2*: i.m., 79–90.

⁶² Kodály Zoltán: „Néprajz és zenetörténet.” *Visszatekintés/2*: i.m., 233.

Az ötvenes években azután hasonló programadó írásközreadását érezte szükségesnek Kodály. Az idős zeneszerző tudományos pályája – minden bizonnyal nem függetlenül az 1953-ban hivatalosan is megalakult Népzene Kutató Csoport rendkívül aktív tevékenységének hatásától, Kodály tudománypolitikai aktivitásától,⁶³ illetve az 1946 és 1949 között elnöki tisztebet betöltő zeneszerző a Magyar Tudományos Akadémián történő hangsúlyos szerepvállalásától – új lendületet vett. Nem is annyira *A magyar népzene tára*-kötetek (*Gyermekjátékok*, 1951; *Jeles napok*, 1953; *Lakodalom*, 1955; *Párosítók*, 1959; *Síratók*, 1965) rendszeres ellenőrző-felügyelő munkát igénylő, az első, 1905-ös mátyusföldi gyűjtés óta folyó kutatásokat betetőző közreadása bizonyítja ezt, hanem inkább azok az előadásai, tanulmányai, amelyeket feltűnően új témákhoz fordulva írt. *A Mihálovits Lukács három magyar nótája* (1951), a *Magyar táncok 1729-ből* (1951) vagy éppen a *Dalvándorlás* (1962)⁶⁴ olyan kutatási területekre lépnek, amelyek a korábbi tudományos oeuvre-t nem jellemezték, ugyanakkor módszertanilag alapvető analitikus technikákra és feltáratlan területekre hívják fel a figyelmet.

Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy a kései Kodály-íráskok sok tekintetben összefoglaló jellegűek, rögzíteni igyekeznek azt a tudást, amit a tudós zeneszerző a századforduló óta megszerzett. Míg a harmincas években az élő források, az élő könyvtár⁶⁵ tudomány-módszertani jelentőségének hangsúlyozását tekinti elsődleges céljának, az idős Kodály emlékei és tudása összefoglalására fókuszál, valamint a még bejáratlan kutatási területek feltárására ösztönöz. A *Jeles napok* előszavában mégis ifjúkora dallam-közreadásainak primer tudományos jelentősége mellett, s talán ifjúkori doktori disszertációja metodikája ellenében érvel, amikor úgy fogalmaz: „elméletek elavulnak, hibátlanul közölt anyag soha”.⁶⁶ A *Mátyusföldi gyűjtéstől A magyar népzene tára Síratók*-kötetig eltelt hatvan évben Kodály Zoltán, a tudós zeneszerző jelentékeny, a magyar zenetudományosságot példa nélküli módon formáló tudományos életművet hozott létre, amely egyszerre kiegészítője, ihletője és gazdagítója a magyarság szolgálatába állított zeneszerzői munkásságának.

⁶³ Lásd ehhez Péteri Lóránt tanulmányát: „Kodály az államszocializmusban (1949–1967). Kultúrpolitika- és társadalomtörténeti tanulmány”. In: Berlász Melinda (szerk.): *Kodály Zoltán és tanítványai. A hagyomány és a hagyományozódás vizsgálata két nemzedék életművében*. Budapest: Rózsavölgyi, 2007. 97–174.

⁶⁴ Kodály Zoltán: „Dalvándorlás”. *Visszatekintés/2*: i.m., 217–221.

⁶⁵ Kodály Zoltán: „Néprajz és zenetörténet”. *Visszatekintés/2*: i.m., 233..

⁶⁶ Kodály Zoltán: „Jeles napok. Előszó a magyar népzene tára II. kötetéhez”. *Visszatekintés/2*: i.m., 202.